

LUCHT

OF DE TIJDLOZE EEUWIGHEIDSWAARDE VAN HET RITUEEL

DOOR: IMMA ZANDBERGEN

Lang zal ze leven! Dat is wat er stond. Op het etiket van het Veluwse bierje dat ik aan mijn dierbaren cadeau deed tijdens mijn chemo-borrel. Een vrolijk samenzijn aan de start van iets dat niet bepaald vrolijk stemmend was. Met de blik achterom was het een ritueel. Een stempel op de tijd.

In dit essay wil ik deze betekenis van het ritueel verder verkennen. Wat is haar relatie met de tijd? In een poging een begin van een antwoord te vinden, ga ik in gesprek met onder meer Søren Kierkegaard, Hannah Arendt en Laurens ten Kate. Ook Paul van Tongeren wandelt een stukje met ons mee. Vanzelfsprekend doet de kunst op geschikte momenten een duut in het zakje, want 'zonder kunst lukt het leven niet' (Van Es 2018).

de eindigheid van onze oneindigheid

De Deense filosoof Søren Kierkegaard trok me in 2017 door een ingewikkelde tijd heen. Op afstand weliswaar, want de beste man is gewikkeld in armoede, een vroege dood gestorven. Onbekend en onbemind. Kierkegaard hield zich in zijn werk bezig met de uitdaging van ons bestaan en stelde zichzelf op allerlei manieren de vraag: wat vraagt het leven van mij? Zijn persoonlijke bespiegelingen zijn regelmatig onleesbaar maar nog vaker bijzonder universeel. In de woorden van Ten Kate: wij zijn onze eigen vraag (Ten Kate 2015, 27).

In zijn werk *Despair is the Sickness Unto Death* (Kierkegaard 1980) beschrijft Kierkegaard onze twee ledematen van bestaan: dat wat ongelimiteerd is (apeiron) en dat wat gelimiteerd is (peiron). Met het ene been wandelen we door het leven als was ze oneindig, *infiniti*. Doen, durven en doorgaan. *The sky is the limit*. Het andere been volgt een onbekender pad dat meandert door dat wat ons limiteert, onze eindigheid, *finiti*. Wat volgt is een zoektocht naar betekenis en zingeving. Doordrongen van het besef dat onze tijd op aarde een houdbaarheidsdatum heeft.

Het wandelt redelijk recht vooruit als beide benen hun werk mogen doen. Met oog voor dat wat dagelijks aandacht vraagt, gegrond vanuit de behoefte onze kostbare tijd goed te besteden. Als je probeert, al hinkelend op één been, het leven te leiden als was je de onsterfelijke held of juist morgen dood, dan is de kans groot dat je op een gegeven moment struikelt. We hebben beide ledematen nodig.

Die twee ledematen waarmee we door ons bestaan wandelen (*finite* en *infinite*), vertonen een verband met het door Taylor geschetste immanente kader waarbij hij een verbinding legt tussen de immanentie en de transcendentie (Ten Kate 2015, 1). De relatie tussen de wereld waarin de mens het voor het zeggen heeft en de wereld die de mens confronteert met een grens. Beide werelden bestaan en wij hebben de wereld niet (Ten Kate 2015, 29).

‘Leven is een slordige bezigheid’, las ik in een column van Jamal Quariachi (Trouw, 14 oktober 2023). We doen maar wat met z’n allen en dat is over het algemeen goed genoeg. En toch. Toch is het soms óók een goed idee om je boos te maken over al dat slordig omspringen met de tijd. Quariachie: ‘Alleen kunstmatige markeringen [...] helpen om af en toe op de rem te trappen, om je heen te kijken en te bedenken: let nou op [...] straks is het te laat en zul je al die onbewust vervlogen tijd betreuren, straks ben je dood en hoort betreuren niet eens meer tot de mogelijkheden.’

de tijdelijkheid van het ritueel

Het ritueel helpt ons omgaan met het besef dat we de wereld en onze tijd daarop niet ‘hebben’. Wij leven een tijdelijke interval in de tijd (Hermesen 2015). Door een ritueel uit te voeren of daar op de één of andere manier getuige van te zijn, wordt ons dagelijks bestaan tijdelijk onderbroken. Chronos, de lengte van onze tijd, houdt haar mond op het moment dat we promoveren, onze liefde verklaren of iemand met diep verdriet troosten.

Het ritueel tilt ons uit het dagelijkse ritme en graaft op die plek, in dat ene moment, de diepte van de tijd in. Kairos: een dimensie van tijd waar het volledig aanvoelt, tijdloos zelfs misschien.

Het ritueel belicht een fragment van een groter verhaal waar we allemaal een klein onderdeel van uit mogen maken: leven. In vreugde én verdriet. De confrontatie met de tijdelijkheid hoeft een ritueel niet te laten verdrinken in een moeras van zwaarte. Het aankijken van de eindigheid kan een ritueel juist laten vliegen tot grote hoogte. Het ritueel geeft onze kostbare tijd het juiste gewicht.

*Naar het licht, maar het licht
Als alles toch zo eindig is
Maak het dan licht, maak het dan licht
Echt alles heeft gewicht voor mij*

Froukje, Naar het licht

Het ritueel als een stil punt in de tijd: ze vraagt ons te vertragen (Wojtkowiak 2022, 116). Met trage stappen en in kleine cirkels, beroert het ritueel het besef waar wij ons bevinden in en met de tijd. Het *Dasein* van Heidegger (Ten Kate 2015, 41). Het ritueel laat ons vanuit dat besef opnieuw geboren worden in de werkelijkheid, bij de eerste blikken, stappen en woorden ná het ritueel, zoals we tijdens ons leven talloze keren worden uitgenodigd om opnieuw te beginnen (Arendt 2009, 173). ‘Ik wil ook vrijwilliger worden bij dit hospice.’ ‘Waarom trouwen wij eigenlijk niet?’ ‘Het wordt tijd om dat boek, die promotie dat gesprek af te maken.’

De tijd waarin wij leven verdwijnt onherroepelijk (Van Tongeren 2002, 7). Zelfs wanneer een ritueel dagelijks wordt uitgevoerd, zal dat moment nooit exact hetzelfde zijn (Ten Kate 2015, 32). In zijn essay stelt Van Tongeren dat het belangrijk is stil te staan bij de tijd die we zijn (Van Tongeren 2002, 88). Dat doen we door aandacht te hebben voor dat wat ‘nu’ is, in het besef dat we de tijd niet stil kunnen zetten en dat dus ook het ‘nu’ zelf in beweging is (Van Tongeren 2002, 7).

Want ook in de stilstand van het ritueel vindt beweging plaats, zoals bewegende voorwerpen op aarde alleen tot stilstand kunnen komen omdat er wrijvingskracht is (en ook dan dus continu iets beweegt in relatie tot het voorwerp). De tijd strekt zich constant uit, naar het verleden en de toekomst.

Stilstaan bij het ‘nu’ wil zeggen dat je de dingen laat gebeuren, terwijl je erbij aanwezig blijft (Van Tongeren, 2002, 90). Het komt mij voor dat het ritueel ons bij uitstek in die houding oefent en ook zélf daarin opgaat: het ritueel verdwijnt mee in de tijd omdat Chronos en *infinite* na de dienst, plechtigheid of het ontsteken van een kaars weer onze aandacht vragen.

de eeuwigheidswaarde van het ritueel

Het besef van onze tijdelijkheid, onze eindigheid, kan voelen als leven op een hellend vlak. Daar waar die twee benen van bestaan beginnen te struikelen.

Van Tongeren betoogt dat – naast de kunst om de tijd te laten gaan en het verleden in ons verhaal op te nemen – ‘deugden van duur’ kunnen helpen om ons te verhouden tot die eindigheid (Van Tongeren 2002). Met deugden van duur doelt hij op ‘houdingen waarin iemand als het ware zelf zijn eigen duurzaamheid bevestigt’ (Van Tongeren 2002, 91). Door met aandacht aanwezig te blijven bij de tijdelijkheid van het leven en er een betekenisvolle inhoud aan te geven.

Rituelen kunnen volgens mij een perfecte voedingsbodem zijn voor zulke ‘deugden van duur’. Alleen al in het geschreven of gesproken woord, zijn rituelen doordrongen van de tijdelijkheid van onze tijd. ‘Tot de dood ons scheidt.’ ‘Je leeft voort in onze herinnering.’ ‘Opdat wij nooit vergeten.’ Het zijn zorgvuldig geplaatste stempels op onze tijdlijn, in het volle besef dat die tijdlijn ook een punt kent.

Door het opnemen van rituelen in ons leven, markeren we de tijd die onherroepelijk verdwijnt. Dit maakt het mogelijk ons die tijdelijkheid als het ware ‘toe eigenen’ (Van Tongeren 2002, 93). Daarmee overstijgt het ritueel onze tijdelijkheid.

*er is verder niets
alleen de liefde blijft
dat is alles wat er is
alles is*

Spinvis, Alles is

Rituelen verdienen een plek in ons drukke leven omdat ze een tijdloze eeuwigheidswaarde in zich draagt. Het ritueel helpt met zachte blik te kijken naar de tijd die onherroepelijk verdwijnt. Mijn vierjarige dochter breng ik één keer voor het eerst naar school. Mijn grootvader breng ik één keer naar zijn graf. Ik spreek voor iedereen die het horen wil één keer de wens uit dat dit mijn eerste en enige huwelijk is. Het ritueel schept momenten die laten zien wat er werkelijk toe doet

De belangrijkste betekenis van het ritueel schuilt in haar vermogen het venster naar de lucht te openen. Door zachtjes én duidelijk de oneindigheid van ons bestaan te belichten. Het ritueel als voeding voor de dag die komt (of niet).

bronnen van inspiratie

- Arendt, Hannah 2009 (oorspr. 1958). *De menselijke conditie*. Amsterdam: Boom.
- Van Es, Andrée (2018). ‘Levenslessen’ in *Trouw*, 4 november 2018.
- Froukje, 2023. *Naar het licht*. Productie: Froukje, Jens van der Meij & David van Dijk. Label: eigen beheer.
- Hermesen, Joke 2015. *Kairos: een nieuwe bevlogenheid*. Amsterdam: Singel Uitgeverijen.
- Kate, L. ten, ‘Secularity as Sacrifice: Notes on the Dialectical Logic in Modernity, and its Monotheistic Prefigurations’, in *Interdisciplinary Journal for Religion & Transformation in Contemporary Society*, 1-1, 45-84.
- Kate, L. ten, ‘Sacraliteit en seculariteit. Over de complexe relatie tussen humanisme en religie’, in M. van de Bossche, G. Coene (eds.), *Vrijheid van religie*, Brussel: VUB Press (Dutch).
- Kierkegaard, Søren 1980 (oorspr. 1849). ‘Sickness Unto Death: A Christian Psychological Exposition for Upbuilding and Awakening’ in *Kierkegaard’s Writings*, XIX, Volume 19. Redactie en vertaling: Edna H. Hong Howard V. Hong. Princeton: Princeton University Press.
- Ouriachi, Jamal (2023). ‘Stordig leven’, in *Trouw* 14 oktober 2023
- Spinvis, 2017. *Alles is* (Trein Vuur Dageraad). Productie: Spinvis. Label: Excelsior Recordings.
- Van Tongeren, Paul (red.) 2002. *Over het verstrijken van de tijd. Een kleine ethiek van de tijdservaring*. *Annalen van het Thijmgenootschap*, afl. 90.4. Nijmegen: Valkhof Pers
- Wojtkowiak, Joanna (2022). ‘Ritual (Re)design. Towards a Framework for Professional Ritual Making in Postsecular Contexts’ in *Yearbook for Ritual and Liturgical Studies*, Vol. 38 (2022) 108–123.